

ԵՐԳԻՆԵ

ՔԱՏՆԵՐԳՈՒԹԻՒՆԵՐԵՔ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅԱՄԲ
Ե Ի Ր Վ Ա Ն Ջ Ա Մ Դ Ե-Ի (1)

— 0 —

Առաջին տեսարանը իրաւաբան Ալավէրտեանի գահիճին է, ուր հաւաքուած հիւրերը խոսում են օրուայ չարիքի մասին, Չարիքն էլ այն է, որ մի ոմն Արարաթեան աստտիկ տանջելով էր կնոջը, նորան հասցրել է ինքնասպանութեան, Ալավէրտեանը, որ գործին լաւ ծանօթ էր, բացատրում է, որ կնոջ տանջանքի պատճառն էր նորա օրիորդ ժամանակ կատարած սխալը՝ այս պատմութիւնը այնպէս վատ է ազդում նրա կնոջ Նեղինէի վրայ, որ գրեթէ ուշաթափուում է, Հիւրերը ցրուած են, որոնց մէջ, տիկին կալամբարեանը չարամիտ ծպիւտով ցոյց է ուղղում տալ, թէ Նեղինէի անցեալն էլ անբարատ չի եղել, մինչ այս վերջինը իր ուշաթափուիլը վերագրում էր կաշմակին, Ալավէրտեանը բացատրութիւն է պահանջում կնոջ տարօրինակ վարմունքի, տխրութեան, իրողութեանքի եւ զեղնութեան մասին, կինը լռում է, բայց տանջւում է միաժամանակ եւ ամուսնու հարցերից խուսափում, Այս հանգամանքը տարակուսանքի մէջ է գցում Ալավէրտեանին, բայց իւր կնոջ աստիկ սիրելուց նա վառում է աճէն մի կասկած, Այնուհետեւ Նեղինէի իւր մօր հետ լինեացած խոսակցութիւններից յայտնի է լինում, որ նա իրան անարժան կին է համարում իւր ազնիւ ու մեծադոք ամուսնուն, նաեւ տանջւում է իւր ակամայ յանցանքի պատճառով, Այս հանգամանքներում ահա այնքանութեան է գալիս Նեղինէի մտորեցնողը՝ ոմն Գաթա, եւ առաջարկում է նորոգել հին կապերը, Այս առաջարկն արդէն բաժակի լցնում է եւ նա օրոշում է բաց անել ամուսնու առաջ եղելութիւնը, Սարսափաւոր, Ալավէրտեանը թէյ է մնում ընկնի կնոջ վերայ՝ խորտակելու նորան, եւ հազիւ զգալի կարողանալով իրան, սկսում է տանջուիլ հոգեպէս՝ նա արտանջ ուղղում է ներքի կնոջը, «Բայց այնքան կարելի է երբ կարողանաս մոռանալ անի, — գոչում է Ալավէրտեանի ջօր՝ Մարթան — իսկ այդպիսի խայտառակութիւն երբէք չի կարելի մոռանալ» Ալավէրտեանն այդ տեղ չէ իրան ոչ էլ կնոջը խայտառակութեան չի՞ զգում, քանի որ դա մանկութեան մի սխալ է եղած լոկ, այն ինչ նրա ջօրը Մարթան, միակ էլքը ապահարպանն է համարում։ — «Ես չեմ կարող ապահարպան պահանջել, քանի որ

ուխտած եմ կնոջս, իսկ իմ անցեալը, միթէ ես անարարտ եմ, միթէ քո չեմ խաբել, ինչո՞ւ ուրեմն ես պիտի ներէ ինձ, իսկ ես ոչ»։ Այս խոսակցութեան պահին ներս է մտնում Նեղինէն եւ յայտարարում է, որ ուղղում է հեռանալ մօր մօտ, որպէսզի ղէթ գրանով ամփրի ամուսնու ցաւերը, Ալավէրտեանը չի համաձայնում, նոյն րոպէին մանկանոցից լուռ է ցորոցի երգ, Նեղինէն ուղղում է հեռանալ բայց չի կարողանում եւ թուլացած ընկնում է վայր, Ուշքի գալով նա իրան գտնում է ամուսնու պրկում, որ ասում է, — «Համոզմամբ ներքի ես քեզ եւ սիրելով մոռանում եմ անցեալը»։ «Ապա զանալով քոջը նա աւելացնում է, «Հա՞ն՞ք ես, ես այսպէս եմ ցանկանում, այս է ահա եմ համոզուեցրել»։ — «Ուրեմն մոռացիր եւ ինձ, պատասխանում է մինչ այն «ազատամիտ հայտնքների՝ տէր» ճանաչում Մարթան եւ հեռանում հղթօր տանք»։

Ինչպէս տեսնում էք, պ. Շիրվանդադէն շօշափում է ըստ երեւոյթի մի շատ ժամանակակից հարց եւ Ալավէրտեանի բերնով պաշտպան է դուրս գալիս մի լիովին մարդասեր եւ ազատամիտ զաղափարի։ Ալավէրտեանի վարմունքն ու արամքանութիւնը ինձ թւում է, որ կատարելապէս արձագանք դառն հանդիսականների մեծամասնութեան սրտում, քանի որ պիտեան մեծ աղողութիւնն ունեցաւ, եւ անվերջ ծափերու առիթ տուաւ։

Դա, ինչպէս տեսնում էք, կնոջ իրաւունքների հաւասարման խնդիրն է մարդկանց իրաւունքներին, Այդ հարցն անյայտ եւ անմոտօթ էր մարդկութեան, բայց այն ձեւով, ինչպէս մենք տեսնաք այս խաղում, կարծիք մեղանում գեւ ոչ ոք չի շօշափել։

Մենք խնդիրը պարզելու համար ստիպում ենք մի քիչ շեղուիլ գրական-գեղարուեստական կողմից եւ ուղղում ենք քննադատութեան առիթը այս թատերականութեան լոկ զաղափարը՝ գիտական եւ ընկերական տեսակետներից, զաղափար, որ այնքան թեր ուղիմ խոսակցութիւնների առիթ տուաւ հասարակութեան մէջ։

Երբ մենք մարդկութեան երկու տեսի հաւասարութեան հարցն ենք դնում իրաւունքների մէջ, պէտք է, անտարակոյս, միևնույն հարցը դնենք եւ նրանց պարտականութիւններին եւ նրանց էութեան ու կոյժան մէջ։ — Եթէ մենք ուղղում ենք խնդիրն լուրջ վերաբերուել պէտք է ուսումնասիրենք թէ ինչ է կինն բոտ էութեան եւ ինչ է տղամարդն ըստ էութեան, եւ ապա միայն, դարերի եւ հազարաւոր դարերի մշակած համայնական կաղմը տապալելու ջանանք, Մենք պիտի խորամուխ

(1) Այս յօդուածը պիտի առաջին ներկայացման տութիւն է գրուած։

լինին՝ պարզելու եւ հասկնալու թէ մեր պահանջած իրաւունքներու հաւասարութիւնը բոլորում է արդեօք իրերի անհրաժեշտութիւնից, մի պարտք չէ՞ նա արդեօք, մի հոգեւորութիւն կամ զրկանք չէ՞ մի կամ միւս կողմի համար :

Մենք պէտք է դիմենք բնութեանը, որովհետեւ չկայ մի աւելի անողորմ ու անաշտ դատար քան բնութիւնը, իմաստալու համար թէ ի՞նչ է տուել նա մեզ եւ ի՞նչ կանանց : Այդ ամէնը տեսնելուց եւ ճանչնալուց յետոյ միայն երբ մենք կանգնած ենք բնական, հասարակուն եւ յաւիտենական օրէնքների վրայ, հիմնելք մեր չէնք, որ Աւետարանի ասածի նման, « ոչ հողմից տառապում է, ոչ անձրեւից փութ դալ » : Հարցն այստեղ բաւական նեղ է գրեւոր : Երբովնապէս չօգտիր է միայն խնդրի սեռական մասը, ուստի ս.նք էլ պիտի աշխատենք դորանից լատ չհեռանալ, կարելու է այն չափ կանգնելով գիտական հողին վրայ : Այդ, Դարեւնը, որի հեղինակութիւնը այսպիսի խնդիրներում վեր է ամէն կառավորից, ասում է որ « արուեստներն անական ցանկութիւններն, համարիաբոլոր տեսակներում, աւելի զօրեղ, աւելի ուժգին են քան էգերինը » : Եւ Լամբրոզոն, կանանց անհնաւորագործութեամբ որ ուսումնասիրողներից միւսն է, համաձայնելով Դարեւին՝ նետ՝ անդում է որ բազմաթիւ կանայք անձեռտուն են լինում հարաւորապէս անձրեւից, եւ սա հաստատում է թէ՛ փորձառու տղամարդկանց եւ թէ՛ յայտնի կանանց խոստովանութիւններով : Նա ի միջի այլ բազմաթիւ վկայութիւնների բերում է Սեպգիի խօսքերը, թէ « կ'ըն ցանկանում է սերուիլ տղամարդուց, բայց անձնատուր է լինում ինչպէս մի գո՛ւ . եւ ճանաչում եմ շատերին որոնք զգուշ են զուրկակցութիւնից, թէ եւ պաշտում են իրանց ամուսիններին, ճանաչում եմ օրորողներին, որոնք բախտ եւ ուրախութիւն էին որոնում ամուսնութեան մէջ, բայց որոնք միայն ձանձրոյթ գտան այնտեղ... »

Միշէնն ասում է որ « յիմար են, որոնք կտրուած են ինչ կ'ըն անձնատուր է լինում ֆիզիքական սիրուց զրոյւտ : Փորձառու մարդկանց շատ լաւ յայտնի է, որ կ'ըն յաղթելու ստաղին պայմանն է հաճոյակատարութիւնն ու բարութիւնը : »

Մարքը բրքէ՞ք նպատակ չէ կ'ըն համար, այլ միջոց : կ'ըն նպատակն է զաւարը : սա այնքան զիջողիկ կ'ըն արտայտուած է Աստուածձեռնի մէջ, որ անզաւակ Հաբեւը գտնում է Յակոբ նահապետի երեսին : « Վուր ինձ մի որդի, թէ չէ եւ կ'ը մեռնի » : « Մարքը կ'ըն համար մի հովանաւոր է լոկ եւ իւր զա-

ւակների հայրը », ասում է Լամբրոզոն :

Սեռական նուազ հաճոյքն է պատճառ որ շատ օրորողներ մի անգամ սխալւելուց յետոյ, հրասխարհ երեւակայանք պատմաբանից, զաղարում անյուսկեան մոլութիւնից :

Այդ ամենն հետ, կ'ըն հողին մէջ կան գրեւոր, որ տղամարդու համար միանգամայն անհասկանալի են, ինչպէս օրինակ « կուտութեան զգացումը », Դա կ'ըն համար թագ ու պարծանք է, եւ այնքան խոր ու արմատական է այդ զգացումը, որ շատեր, ամուսնացած օրորողներ, հրաժարում են առաջատարից իրանց սեփական ամուսինների հետ : Բոլոր ամուսնացած կանայք կարող են հաստատել, որ կանանց միանգամայնութիւնն էլ երկու ամուսնակ իրանց ամուսիններին չեն կարողանում ներել այն որ նոքա ամուսնու ձեռքով զրկուել են այնպիսի մի թանկագին անձնից, ինչպիսին է կուտութիւնը : Միայն տարիներն ու զաւակներն են, որ մոռանալ են տալիս կ'ըն իւր անգնահատելի կորուստը : Այդ է անա պատճառ, որ բոլոր կուտութեան լեզուները երկու բառ ունեն ամուսնացած եւ ամուրի կանանց համար : զորք իրանց զգացումներով եւ էութեամբ միանգամայն տարբեր էակներ են : նորանցից մի « օրորող » է իսկ միւսը « կ'ըն » : Ո՛չ մի կուտութեան լեզու այսպիսի տարբեր բառեր չունի ամուրի եւ ամուսնացած տղամարդու համար :

Այդ ամենը կարծես չեւտելու եւ երկու սեռերի մէջ եղած խառնաբառ հաստատ եւ անխոստափելի անեղա համար, բնութիւնը մի ֆիզիքական պատուար է դրիլ որի միւս կողմը յղութեան ուրուականն է կանգնած իր սարսափներով : Այս բոլորը միայն համախառնում են պաշտպանելու մի թոյլ էակի անարատութիւնը՝ գրեթէ մի անտրի բերդի նման... /

Այդպէս է արդեօք ինքը, տղամարդը :

Նրան միանգամայն խորթ ու անձանթ են այն ամենը, ինչ որ տեսանք կ'ըն հողու եւ մարմնի մէջ, Կուտական անարատութեան զգացումն հետքն անգամ չկայ տղամարդու մէջ, որին ընդհակառակը, բնութիւնը պարզաւի է մի ուսք ու կրթութեամբ իմաստաւոր, անհեղինակ ոգի, վաղուց եւ անզուսպ սեռական ցանկութիւն եւ շուն վաւառող հաճոյք, Դարեւին կարծիքը այսպիսի խնդիրներում գրեթէ օրէնքի նշանակութիւն ունի : « արուսն է միջ, ասում է նա, որ արուսն է կ'ըն » . եւ ի նկատի ունեցէ՛ք, այդ ուժգին կրեւն ու բուռն ցանկութիւնը բնութեան կողմից չեն սահմանափակուած ո՛չ մի պատ-

ւարով, ո՛չ ֆիզիքական նեղութիւն եւ տանջանք, ո՛չ յղութեան սարսափ, ո՛չ զաւակներ ի հոգի եւ ո՛, էլ նոյն իսկ մի մեծ բարոյական գրկանք...

Այսպէս ուրեմն, ինքը, բնութիւնը մի մեծ խրամատ է գրել մեր երազած հասասորութեան մէջ, կոնք ցանկութիւնները նուազ են, կիրքը սահմանափակ, սեռական գրգռն ու հաճոյքը չափաւոր, օծառած կուսական զանցումով հոգեպէս, եւ նպահովուած ֆիզիքապէս. — այնինչ նորամարդուներ ամէն բանով բուռն, զօրեղ, իբրդանց, անզուսպ առանց որ եւ թարփական կամ ֆիզիքական խոշոր պատահանաւորութեան ու կորուստի:

Ո՛վ ուրեմն այս երկու արարածներէց ընդունակ է համբերող ու ժուժկալ լինելու... եւ եթէ մենք բաց ենք անուժ համբերութեան ու զգաստութեան սահմանները երկուսի առաջ հաւասարապէս, մի անարգարութիւն չէ՞ դա անդիտք բնութեան օրէնքները կամ հէշ հաւասարութեան դէմ, որպէս սկզբունքը. այնպէս որ մեր կրթութեւն ու դրօշմաւոր Ալաւլէրտեանը ու մասնազէտ էր մարդկային օրէնքներ, այն էւ ճարտար իրաւաբան՝ բնութեան օրէնքներին եւ իրաւունքներին, որոնք յաւերտական են եւ անխախտելի, միանգամայն անտեղեկ է եւ եւում:

Բայց կարելի էր առարկել, որ մարդասիրութիւն նա ու ներքին ձայնը մեղ զորութեւն իսկ ուշադրութեան չառնել բնութեան իրտ ու կոպտ օրէնքները, իսկ մեր ներքին ձայնը չի կարող չհամաձայնի Ալաւլէրտեանի հետ, որո՞ւ մեծահոգութեամբ ներում է իր ամուսնու յանցանքը, Մեր դարու լայն ու մարդասէր զաղանքները չեն կարող թոյլ տալ որ մարդը վայելի ամէն տեսակ ազատութիւն, իսկ կինը ճշուած ու փակուած միայն հարմարական կանգնեցնելու տակ: Դա դէմ է արդարութեան եւ հասարակութեան ամենատարրական հասկացողութեան, որ եւրոպական լուսաւորութիւնը մտցրել է մեր մէջ:

Ալաւլէրտեանի խիղճն ու բանականութիւնը պահանջում էին որ նա առաւ ու փութ լուէ, ու ներէ, այն պատճառով, որ ինքն էլ անարատ մէկը չէ եղել: «Ես հաւասարութեան երկրպագու եմ, մտածում է նա կինս յանցանք եւ սխալ է գործել, բայց դէ՞ ես էլ մի բարեկամ պտուղ չեմ եղել: Հետեւաբար մենք բոլոր ենք. — ըստ առանձին՝ այնը կտաւէն դուրս:»

Այս գաղափարը կայ՝ օգի, մամուլի եւ քիչ թէ շատ կրթութեւն հասարակութեան մէջ, բայց եւ այնպէս, ամէն մարդ, ինքն իրան, իր սրտի խորքում, մի քիչ այլ կերպ է մտածում: Հենց է, ինքնիք է, թատրոնում ոգեւորութիւն ու՝ ծնա-

փահարել ներքո՛ւ եւ ազատամիտ հերոսին, բայց սոյն «դրաման» ունենալ իւր սեփական տաւերը, տեսնել իւր մօրը, կնոջը, հարսին եւ կամ զորքը ճեղքնէի դերուժ, կարծեմ մեղանից ոչ ոք չէր ցանկանայ:

Ի՞նչ է պատճառը, միթէ մեր խելքն ու բանականութիւնը, մեր խիղճն ու համոզումները, մեր ուսումն ու կրթութիւնը բաւական չեն խեղդելու մեր մէջ զազանք եւ թօթափելու զարերով խտացած բնազդը... եւ եթէ կայ մի այգաբնի կոխ կամ տարակուսանք, չու՞նք՝ դա արդեօք մի խոր, ընդհանրական-բարոյական հիմունք, որը մենք չենք կարող ճշել հակառակ մեր բոլոր ճիշդ ու ջանքերին: Չու՞նք մարդեօք Ալաւլէրտեանի հոգեկան տանջանքները խոր բարոյական նպատակներով Մի պատրանք չէ՞ արդեօք, որ այդ ամենը մենք վերագրում ենք զազան չար բնազդին, որ բղխում է կոյր նախանձից եւ սնունդ առնում արուի խանդոտ հոգու խորքերում...:

Կան գուցէ մեր գիտակցութեան մէջ աղօտ մնացած կայծեր, որոնց զոյւթիւնը մենք ուրան ալ չենք կարող հակառակ մեր բոլոր համոզումներին:

Արդ, քննենք ու վերլուծենք Ալաւլէրտեանի արամաքանութիւնը, եւ տեսնենք, համապատասխանում է՞ր դա, նրա գաւառած հաւասարութեան եւ մարդասիրութեան սկզբունքներին:

«Ես կնոջս ներում եմ» — ինչո՞ւ, որովհետեւ ես ինքս արատաւոր եմ, — այն՝ ինչ որ ինձ ներելի է, ներելի է եւ՛ նորան, քանի որ մենք հաւասար ենք:»

Շարունակեց այս արամաքանութիւնը. — «ես արատաւոր եմ, հետեւաբար կինս էլ կարող է արատաւոր լինել: Ես աւազակ եմ, իրաւունք եմ տալիս նոյնը լինելու եւ՛ կնոջս, անառակ եմ, թող կինս էլ անառակ լինի, հրէշ եմ, կարող է կինս էլ հրէշ դառնալ...»:

Այստեղ անմիջապէս յառաջ է գալիս մի հարց. ես իրաւունք ունի՞մ արդեօք «արատաւոր», «կեղտոտ» եւ «հրէշ» լինելու. — ո՛չ: — Ինչպէ՞ս հապա իմ չուներացած եւ իրաւունք եմ համարում տալու ուրիշին: Սա մի ակնհայտ անխմատութիւն է, եւ ի՞նչ է իմ տուածն ըստ հոգեթեան. իմ արատը, իմ կեղտը եւ իմ անառակութիւնը: Ես ստոր եմ եղել, ես թեւրացել եմ վարք ու բարքի մէջ եւ եւ թոյլ եմ տալիս նոյն թելութիւններն իմ կնոջը. ես հաւասարեցնում եմ նրան իմ արատի, կեղտի, թելութեան եւ ա՛յն ամենի հետ, ինչ որ ինքս իրեւ բարոյական մարդ իրաւունք չունիմ անելու: Պարզ ի պարզոյ ես նորան տալիս եմ

անբարոյականութիւն, իմ տուածը մի գրական արժանիք չէ՝, այլ բացասական կողով, Հետեւ ւարար այստեղ իրաւունքի մասին խօսք անգամ լինել չի՝ կարող, ա՛յն ինչ որ արդիւնք է մեր թուլութեան ու մեղկութեան տալիս ենք վայելելու մեր կնոջը, Բարձրացում, զարգացում չէ՝ դա կնոջ համար այլ մի կատարելանքում։

Կը ներհօր արդեօք Աւազէրտեանը, եթէ ինքն անարատ լինէր, եթէ նա իր մարմնի եւ հոգու բոլոր զանձերը պահած լինէր մի անարատ ընտանիք կազմելու համար։ Այն ինչ որ նա է տրամաբանում, մի կատարելա ծաղր է եւ հաւատարմ թեան համար, «Եւ մեղաւոր եւ եղիշ կարող էր կրնա էլ նոյնը լինել»։ — Կինս ուրեմն արդարաւորաւ է իմ մեղքով։ Ուրիշ խօսքով, մենք ներում ենք ո՞ր է մեր կնոջը, այլ մեղ միայն։ Նորա անցանքը եւ ծածկում եմ ի մինով. ներում եմ նորան, որովհետեւ ինչս ինձ վերեւ եմ... այս ամենը ինչպէս տեսնում էք բուրում է մի կատարելա մեղկութիւն, մի ստոր համոզութիւն, եւ մի շնական ծաղր... Հերիք չէ որ ես յանցաւոր եմ, ես համարձակում եմ «ներութեւ» նաեւ ուրիշին եւ այդ ուրիշը գեւ «14 յահէ էլ պարտք է մեռում ինձ», եւ այս ամենը ես մարտում եմ հաւատարմութեան, վեհանձնութեան եւ մարդասիրութեան անուանելով...։

Սա ինչպէս տեսնում էք, մի շա՛տ ձեռնտու առուտուր է տղամարդու համար. «Եւ չնի կարող լիշ չափ մարդ ինկեր քայլ քայլ եւմ եւսիս, մինչեւ անցում մեծահոգութեան վերում եւ, որ դուք ինձ չափ կեղտո լինես»։

Ամէն մի անարատ կին պիտի ստակար այս քարոզիքը եւ պիտի բողոքէր մի այդպիսի բարոյականութեան դէմ, որը նորան ուղղակի դէպ ի անկումն է տանում։ Իրեւ շնորհալի դիտող, պ. Երվանդազէի արժեք չէ վրիպել մաքուր կնոջ այդ զգացումը։ Երբ Աւազէրտեան «մեծահոգութեամբ ներում է իր կնոջը», նորա քոյրը Մարթան, որ մինչ այդ առեւ «զապաւորաւ եւ լայն հայեացքների տէր մի կին» էր, հեռանում է եղբոր տանից, անկող. «Մոռանում եւ կնոջ յանցանքը, մոռացիր եւ ինձ», Բայց այս արդարացի, հողբաբարեւ միանգամայն ճիշդ, հետեւաբար եւ բարձր գեղարուեստական գիծը պիտեայի մէջ ծաղրուած է տաղանդաւոր կերպով, որովհետեւ դա հեղինակին հիմնական հայեացքների հակառակ է, ուստի իբրեւ Աւազէրտեանի բարձր բարոյականութեան մի ողորմելի կոնտրաստ ներկայացուած է, այնպէս որ ամբողջ հասարակութեան ծիծաղն է չարժում արթան չէր կարողանում փաստաբանել եւ

ապացուցանել, բայց նա իր հոգու անարատութեամբ շա՛տ աւելի խոր եւ շա՛տ աւելի հեռուն էր տեսնում ջան իւր եղբայրը։ Իրեւ մաքուր կին, նա ամբողջ էութեամբ զգում էր, որ այդ ներումը եթէ համայնական բնութիւն ընդունէ, պիտի կնոջ ամենամարազան իրաւունքների հիմը փոքր, լայն ճանապարհ բանալով Գարօնների աղիւ. տուժող այդպիսի դէպքերում պիտի լինեն միմիայն ամենապարզ եւ անհատները... Ինքը, ապատմիւ, կրթութեւ եւ լայն հայեացքների տէր Մարթան, շա՛տ լաւ էր զգում, որ դա իրաւունք չէ, այլ պարագանալիւն, մինչ նորա իրաւաբան եւ այսպիսի հարցերում իրաւադէտ եղբայրը դուրս գալիս է ոչ միայն տղէտ, այլ գրեթէ անբարոյական մէկը, որ իր պարտագնացութիւնը ուրիշին տալիս է իբրեւ իրաւունք։ — Այլ կերպ պիտի զգար ու մտածէր մեր վեհանձն պարօնը եթէ ինքն էլ Մարթայի նման անարատ եւ անմեղ լինէր...։

Պ. Երվանդազէի հարցն այստեղ բաւական նեղ է դրել, Լա վերացել է կնոջ սխալման նորա ամուսնութեան ինքն իր, ինձ թուում է, բաւական հազուադէպ երեւոյթ է մեզանում, Բայց հազապէս չէ, մինչեւ անգամ շա՛տ յաճախաբէպ է կնոջ սխալը եւ ամուսնութեան մէջ...։

Ռուս հեղինակ Ն. Դանիւնկո, այդպէս էլ զընում է հարցը իր «կեանքի արժէքը» պիտեայում, ուր հերոսուհի տիկինը առանց որ եւ է հիմնական պատճառների դաւանանում է ամուսնուն, սիրականը ինքնապաշտ է լինում եւ ամուսինը ներում է յանցաւոր կնոջը, վախալով, որ նա էլ կարող է անձնապաշտութիւն զորեւ։ —

Ինձ թուում է, որ պ. Երվանդազէին այս խաղը գրել է տուս կեանքի եւ զաւակնութեան ազդեցութեան տակ, ուր, պէտք է ասած, ամենալայն եւ համբերող հայեացքների են տիրում այսպիսի շարքերի վերացերեւ։ Այլ կերպ է նայում այդ հարցին ժամանակակից դրամատուրգներից մէկը, Զուդերման, «Հայրենի տան» մէջ (Heimath) ծերունի զինուորական հարցափորձի է ենթարկում իր դուստր Մարգարիտը եւ մինչև իսկ ժամանակ պատրաստուում է պաշտել իրան կամ դստեր, սակայն երբ իմանում է նորա արատաւոր լինելը, կրթութեամբ ար մեռնում է։ Ի նկատի ունեցել, որ սա մի հայր է եւ ոչ մի ամուսին, եւ չի կարողանում ներել մի աղջկայ, որը ներուելու բոլոր հանգամանքներն ունէր. նա մի գերաւսանում էր, իւր հայեացքներով մի աղատ թոշուն...։

